

La política a la Barcelona de la Restauració: interessos i ideals, memòries i projectes

Àngel Duarte

L'1 de gener de 1904, en tornar d'una estada al sanatori de Durtol, al Migdia francès, on havia anat per recuperar-se de la malaltia contreta durant l'estada a la presó, Enric Prat de la Riba va escriure a les planes de *La Veu de Catalunya* l'article intitulat «De lluny», tantes vegades citat des d'aleshores. En ell, i entre d'altres coses, celebrava el seu retorn «en aqueixa Barcelona, cap y casal de Catalunya, que ha format y enamorat las nostras ánimas, que és centre de las nostras forsas, fornal de catalanisació, cor de la nostra rassa, que reb a riuadas las térbolas avingudas de las gentadas forasteras pera convertir-las en cos y sang de Catalunya».¹ Tota la retòrica que, abans i després de l'any de la citació, usarà el nacionalisme català per tal de referir-se al paper de l'urbs dins de la nació –cor i ronyons, bomba i filtre que activa la circulació i que barreja la raça de sempre amb la sang nova, convenientment depurada– es troba recollida en aquest petit fragment.

Tres anys més tard, Joan Maragall, el poeta que havia de cantar la metròpoli «covarda i cruel i grollera», s'hi referia, en correspondència amb Pere Corominès –el qual, temps després, també escriuria la seva pròpia *Apologia de Barcelona*–, enmig d'un clamor pancatalanista. Després d'assegurar que la llengua comuna de gascons i provençals, catalans, valencians i mallorquins no era altra cosa que l'expressió d'un mateix tirat d'esperit, «un esperit planer de claredat i enteniment amb una gran follia que ens fa ben germans i hereus d'aquells que feren el dret civil i s'ull prengueren de la llum de Grècia», concretava quina havia de ser la nova Roma: «Barcelona! Barcelona nostra, catalana, occitana, llatina...».² Maragall estava aconsellant a qui passaria a ser el cap visible de l'esquerra catalanista entre la Setmana Tràgica i el Pacte de Sant Gervasi –això sí, molt poèticament– que no renunciés a dotar la Barcelona nacional d'un horitzó de plenitud. Un zenit que no podia ser altre que imperial.³

Universitat de Girona. Aquest text constitueix un resultat del projecte *La memoria de las libertades catalanas: historiografía y usos de la historia en la Cataluña del siglo XIX* de la Direcció General de Investigació del Ministerio de Educación y Ciencia. Ref.: HUM2005-05603.

1. *La Veu de Catalunya*, 1-I-1904, pàg. 2. La referència la vaig trobar en l'esplèndid treball d'August RAFANELL, *La illusió occitana. La llengua dels catalans entre Espanya i França*, Barcelona, Quaderns Crema, 2006, vol. I, pàg. 244.
2. *La Veu de Catalunya*, 11-VII-1907, pàg. 1; citat a Pere COROMINÈS, *Apologia de Barcelona i altres escrits*, a cura d'Àngel Duarte, introducció de Josep Benet, Barcelona, La Magrana, 1989.
3. ENRÍC UCÉLAY-DA CAL, *El Imperialismo catalán: Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003.

Deixem-ho per dit, doncs, que en el darrer tram del segle XIX, Barcelona passà a ser, també, la capital del catalanisme. I quan aquest deixà enrere el registre regionalista per entrar en un altre de decididament nacional i nacionalista, la ciutat passà a ser pensada com el pern dels més amplis espais pancatalanistes, occitanistes o llatinistes, de la llengua, o sigui, de la nació. He dit que “també” esdevingué la capital del catalanisme perquè, des del punt de vista polític, Barcelona, com a espai privilegiat d’acció pública, fou altres coses, i diria que abans que no pas el laboratori privilegiat de conformació de les aspiracions i les quimeres, les malvolences i les esperances del modern nacionalisme de masses. D’aquestes altres coses serà, fonamentalment, del que tractarem a les planes següents.

L’entrada de la Restauració: entre el temor i l’esperança, contra la demagògia i lluny de l’arqueologia

El gener de 1875, Barcelona es convertí, just abans que València, en la porta d’entrada, o millor dit, de retorn, d’Alfons XII a Espanya. De grat o per força, el cap i casal rebia el fill de la blasmada Isabel II i obria, simbòlicament, una nova era política per a la ciutat i la nació. Els barcelonins, entusiasmats (pel que recordava Manuel Duran i Bas en referir-se a la vetllada passada pel monarca al Liceu), expectants (segons altres versions) o bé simplement encuriosits, no sabien del cert com serien les ordenacions que a partir d’aquell moment regularien l’arena cívica i les activitats polítiques. El que sí que era segur, fins i tot per a l’espectador menys sagaç, era que les regles de joc no serien com les que, de manera imprecisa i canviant, havien caracteritzat els anys previs, aquells que seguiren a la Revolució de Setembre de 1868. A grans trets, podríem dir que quedava el dubte de si s’aniria cap a una recuperació plena de les maneres de fer pròpies dels temps de la reina mare o bé s’assumirien com a irreversibles –ni que fos revisant-les i encara de manera parcial– algunes de les conquestes liberals assolides durant el Sexenni.⁴

Del signe provisional d’aquelles setmanes ens en dóna fe la mateixa casa consistorial barcelonina. Al llarg de tot el 1874, l’any de la República autoritària del general Francisco Serrano, al capdavant de la ciutat hi hagué el geni ordenador del prohoms liberal Francesc de Paula Rius i Taulet. El cop de força militar que el 29 de desembre d’aquell mateix any protagonitzà el general Arsenio Martínez Campos, a les Alquerietes, prop de Sagunt, tancà la fase agònica de la República i posà al capdavant de la institució municipal un interí Ot Ferrer. L’home, escassament representatiu, deixà el càrrec tot seguit (i per ordre del governador civil Ibáñez de Aldecoa) a Ramon de Sentmenat i Despujol. Sentmenat, hisendat i financer, adscrit a les restes de l’exsangüe moderantisme barceloní i figura prou insigne des d’un punt de vista social com per encarregar-se de donar la proto-

4. Marició JANUÉ, *Els polítics en temps de revolució: la vida política a Barcelona durant el Sexenni Revolucionari, 1868-1873*, Vic, Eumo, 2002. Isabel BURDIEL (ed.), *La política en el reinado de Isabel II*, Madrid, Marcial Pons (Ayer, 29), 1998.

col·lària benvinguda a Alfons XII era, a més, membre d'una nissaga que havia estat present al consistori des de l'arribada dels Borbons a Espanya, a principis del segle XVIII. Tot això passava mentre el conservador Antonio Cánovas del Castillo es feia amb les regnes de la direcció de l'Estat. Sentmenat, per la seva banda, el maig de 1876, cedí la vara d'alcalde al banquer i dirigent conservador Manuel Girona. El març de 1877, finalment, Albert Faura, advocat, propietari urbà i home de confiança de Girona, li prendria el relleu. Ho feia després que les eleccions locals de febrer haguessin confirmat el predomini conservador a l'Ajuntament i a la Diputació.⁵ Un cop passats els moments d'emergència, era factible –com ho va ser, d'altra banda, arreu de l'Espanya de la Restauració– passar els trastos a un professional de la gestió d'interessos, sense córrer el perill que aquest fos, a mitjà termini, gaire independent; és a dir, sense que posés en qüestió, en definitiva, les relacions de patronatge i clientela.⁶ Per si calgués, el règim jurídic fixat en la Llei Municipal d'aquell mateix any 1877, malgrat atorgar un ampli ventall de competències als governs locals (des de la conservació de la via pública, la neteja i la salubritat, fins a la policia, la beneficència o la instrucció primària) s'adcrivia a una lògica de subordinació o tutela: el ministre de la Governació era el cap suprem dels ajuntaments de tot el país.⁷

Potser hem fet proliferar massa noms en molt poc espai, però és que els temps eren així d'efervescents. En un interval de mesos –o de pocs anys– hi havia hagut dos caps d'Estat, uns quants presidents del consell de ministres, diversos protagonistes militars i fins a cinc alcaldes diferents. Calia fer front, per tant, a la inestabilitat del passat i a les incerteses del present i del futur immediat. El pitjor havia passat, però les inquietuds persistien; encara que en aquell moment –convé recordar-ho, per entendre la benignitat amb què va ser rebut Alfons XII– es circumscrivien a l'àmbit de la política. Perquè era segur que, en aquells precisos moments i enmig de tanta inconsistència institucional, les dinàmiques culturals i les expectatives de negoci eren, de Barcelona estant, i per tot Catalunya, aparentment immillorables.

Pel que fa a les primeres, i en el camp de la literatura, August Rafanell ens ha deixat clar que 1877 no fou un any qualsevol. De fet –escriu– el renaixencisme visqué aleshores l'apoteosi derivada de la proclamació d'Àngel Guimerà com a Mestre en Gai Saber i de la presentació als Jocs Florals de *L'Atlàntida*, de mossèn Cinto Verdager.⁸ D'altra banda, de la bondat de les perspectives econòmiques en fou víctima imaginària un modest menestral, en Gil Foix, decidit a deixar enrere l'ofici de fuster al què havia dedicat la vida i convertir-se en un

5. Cèlia CAÑELLAS i Rosa TORAN, *El personal polític de l'Ajuntament de Barcelona (1877-1923). Del provincialisme corporatiu al cosmopolitisme classista*, pròleg de Borja de Riquer, Barcelona, Abadía de Montserrat, 1996, pàg. 45.

6. José VARELA ORTEGA, *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*, Madrid, Alianza, 1977, pàg. 433-463. José VARELA ORTEGA i Carlos DARDÉ (coord.), *El poder de la influencia; geografía del caciquismo en España (1875-1923)*, Madrid, Marcial Pons i CEPC, 2001. Manuel SUÁREZ CORTINA (ed.), *La Restauración, entre el liberalismo y la democracia*, Madrid, Alianza, 1997, pàg. 31-107. Antonio ROBLES EGEA (comp.), *Política en penumbra: patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI, 1996.

7. Adolfo POSADA, *Evolución legislativa del Régimen Local en España: 1812-1909*, Madrid, IEAL, 1982 (facsimil).

8. Des d'aquest punt de vista són molt menys pertinents, per marginals, les referències complementàries que aporta sobre la sortida a la llum de la primera edició de *Las nacionalidades* de Francisco Pi i Margall; o la relativa a l'exigència d'una Diputació General de Catalunya per part de Josep Narcís Roca i Farreras. Vegeu RAFANELL, *La il·lusió...*, vol. I, pàg. 104-105.

nou ric, gràcies a la perícia i la sagacitat ocasional que mostrà en els moviments borsaris. El protagonista de *La febre d'or*, la coneguda novel·la de Narcís Oller, no trobà obstacles morals que l'aturessin en el que havia de ser un esbojarrat, breu i extravagant itinerari a la recerca d'un lloc en el si de l'alta burgesia barcelonina; una via d'inserció, d'altra banda, impossible en la lògica de les bones famílies. Sort en tindrà Foix de la Delfineta, la filla assenyada que rebutja el nou estil de vida de la família, l'autèntica heroïna que haurà de tenir cura del pare quan aquest quedi arruïnat amb la crisi de 1882.⁹

I si de la ficció literària passem a l'activitat financera, també els exemples són irrefutables: semblava que la rampellada política del Sexenni havia deixat pas a una febrada econòmica, a un sobtat ardor pel món dels negocis. Personifiquem-ho: Antonio López decidí fundar i presidir, el 1876, el Banc Hispano-Colonial, amb una aportació de 10.250.000 pessetes, un 13,7% del capital inicial. I per aquell mateix temps decidí donar suport al nou govern monàrquic en l'empresa colonial a Cuba. Els prop de vint-i-cinc milions de pessetes facilitats a l'Estat amb aquesta finalitat ajuden a entendre la concessió, el 1878, del marquesat de Comillas; de la mateixa manera que no serien aliens a l'avís que li féu el president del Consell de Ministres per tal que creés la Compañía General de Tabacos de Filipinas i, d'aquesta manera, es beneficiés del proper desestancament d'aquest producte que anava a decretar el ministre d'Ultramar.¹⁰

De la combinatòria de riscos i oportunitats, de política i de negoci, no només n'era sabedor el marquès de Comillas o el delirant Gil Foix. També a l'Administració municipal, tot i els trasbalsos esmentats, hi havia qui n'era molt conscient. De fet, fou en aquell context, i en el d'una notable efervescència cultural, que l'Ajuntament de Barcelona va convocar, amb motiu de les festes de la Mercè, un guardó al millor estudi que tractés sobre la ciutat, «son passat, son present y son porvenir». En realitat, el govern municipal no feia res més que allò que se sol fer quan s'obre una etapa i cal pensar en projectes de futur engrescadors sense deixar de mirar de reüll cap a les experiències pretèrites.

El primer premi va ser, en aquella ocasió, per al treball que presentà Antoni de Bofarull i de Brocà. L'il·lustre capdavanter de la Renaixença, l'historiador i arxiver el record del qual ha quedat vinculat de manera indestruïble amb el moviment de recuperació de la cultura catalana que ocupà les dècades centrals del segle XIX, va fer aleshores un treball que avui en diríem de prospectiva: donà a conèixer un pla de futur. Bofarull, com tants altres artífexs del primer regionalisme, feia sovintejats cops d'ull sobre un passat, una memòria de les llibertats regionals i municipals, que no seria qualificat de cap altra manera que d'esplendorós i que faria les funcions de substrat diferenciador en relació a la resta de

9. Narcís OLLER, *La Febre d'or: novela de costums del nostre temps*, Barcelona, La Il·lustració Catalana, 1890-1892, 3 vol. Pel que fa al tema de les bones famílies remeto el lector al clàssic estudi de Gary W. MC DONOGH, *Las buenas familias de Barcelona: historia social del poder en la era industrial*, Barcelona, Omega, 1989.

10. Martín RODRIGO, *Los Marqueses de Comillas 1817-1925, Antonio y Claudio López*, Madrid, LID, 2000. Joan-Anton BENACH, Josep M. FRADERA i César YÁÑEZ, *Catalunya i ultramar: poder i negoci a les colònies espanyoles (1750-1914)*, Catàleg d'exposició del 10 de maig de 1995 fins el 31 d'octubre de 1996 al Museu Marítim de Barcelona, Barcelona, Consorci de les Drassanes i Àmbit Serveis Editorials, 1995. I el clàssic treball de Miquel IZARD, «Dependencia y colonialismo: la Compañía General de Tabacos de Filipinas», *Moneda y Crédito*, 130 (setembre de 1974), pàg. 47-89.

regions espanyoles. Però aquest cop anava més enllà. Breument, el pla de Bofarull aspirava a fer de Barcelona l'au fènix de la regeneració de Catalunya. Ho feia, dèiem, en uns moments de relativa tranquil·litat, per a la ciutat i per al país. La guerra civil semblava finida i el perill de les hosts carlines i de les multituds plebees allunyat de la perifèria i del cor de la ciutat: la calma restava garantida encara que fos a canvi de la liquidació de les expectatives generades per la temptativa democràtica dels anys anteriors.

En tot cas, al voltant de 1877, el perill era –en el terreny de la política i de les expectatives col·lectives que aquesta genera o explicita– més aviat l'atonía i la desorientació i, en conseqüència, no estar a l'alçada de les expectatives de creixement i de plenitud econòmica. És per això que Bofarull, acostumat com estava a les imatges i metàfores associades als ressorgiments de vida plena, recorre a la de l'au fènix per tal de reclamar que Barcelona, i en concret les seves minories selectes, assumissin aquest paper.

Bofarull ho presentà mitjançant un programa d'acció articulat en tres eixos. El primer era prou engrescador: el cap i casal havia d'assolir una massa demogràfica crítica que li permetés de sostenir el creixement econòmic de les dècades precedents i projectar-lo cap endavant. S'entenia que només d'aquesta manera la ciutat contribuiria a la modernització i articulació del país des d'una posició nuclear i –aquest altre biaix es donava a conèixer de forma molt més implícita– es faria front de manera eficaç a la competència pel liderat urbà a l'interior de l'Estat. El corollari inevitable d'aquesta proposta era fer de l'absorció física i l'agregació administrativa dels municipis del voltant –els afores– una maniobra urgent per a l'assoliment dels objectius estratègics. Bofarull recollia, d'aquesta manera, allò que ja havia plantejat un grup de regidors de diverses tendències polítiques el 4 de desembre de 1874, pocs dies abans del cop de Sagunt i encara sota el guiatge de Rius i Taulet: iniciar els tràmits per incorporar a la ciutat Sants, les Corts, Sarrià, Sant Gervasi de Cassoles, Gràcia, Sant Andreu de Palomar, Sant Martí de Provençals i Sant Adrià del Besòs. Els canovistes, en descavalcar el prohóm liberal, estroncaren eficaçment qualsevol possibilitat de transitar amb rapidesa el camí. Ara algú ho tornava a posar damunt de la taula.¹¹

Seguint amb la propensió entusiasmadora de la proposta de Bofarull, el segon eix consistia a animar el govern de Barcelona a procedir a l'ampliació del port. Es tractava, en aquest cas, de convertir-se, gràcies a la capacitat operativa de les futures dàrsenes, en un focus d'irradiació sobre tota la Mediterrània. De comptar, en suma, amb unes instal·lacions que permetessin competir amb Marsella amb garanties d'èxit. De projectar, idealment, el gruix del comerç exterior del conjunt d'Espanya cap a Orient, tot aprofitant l'obertura recent del canal de Suez.

Finalment, i per arrodonir el programa, Bofarull creia que la ciutat havia de fer de la construcció d'una línia de ferrocarril internacional que l'unís amb París una meta de primer ordre. L'hegemonia sobre el territori català i l'eficaç

11. Ramon GRAU i Margarida NADAL, *La unificació municipal de Pla de Barcelona, 1874-1897*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Proa, 1997, pàg. 11 i 149-150.

competència amb Madrid per la capitalitat de les Espanyes, i la projecció mediterrània –tan relacionada en el darrer quart del segle XIX amb les fantasies llati-nistes de tota mena i amb la contraposició amb un nord marcat per la unificació alemanya– es completava amb la connexió europea pel camí de França.

Tot un programa d'acció política i econòmica per a Barcelona, no pas desco-negut en les seves parts, però molt significatiu pel moment i la manera, integra-da com a horitzó complet, de presentar-lo.¹²

Pel que sembla –si se'm permet la divagació– Bofarull tenia un notable sen-tit de l'oportunitat històrica i s'entestava a exercir d'allò que amb el temps se'n diria un intel·lectual orgànic. Recordem, en aquest ordre de coses, que el 15 de desembre de 1869, just després de la Revolució de Setembre de 1868, en un con-text en què totes les possibilitats de reordenació territorial de l'Estat aparenta-ven estar obertes, acudí a la convocatòria de l'encara aleshores anomenat Ateneu Català amb una proposta que rebria l'acollida unànime del jurat i que veuria la llum tres anys més tard: *La Confederación catalano-aragonesa, realizada en el periodo más notable del gobierno soberano del Conde de Barcelona, Ramon Berenguer IV: estudio histórico, crítico, y documentado*.¹³

Si la sensació de ruptura radical amb el passat, arran de l'exili d'Isabel II i els debats constitucionals de 1869, havien activat aleshores l'interès de Bofarull per les suposades velles glòries federals i el record de les llibertats tradicionals, els primers temps de la Restauració exigiren programes constructius, orientats per una voluntat de recuperació del sentit comú i dirigits cap a horitzons d'ordre i progrés; però sense ni gaires fantasies sobre la història ni cap protagonista social no desitjat a l'escenari.

L'arqueologia i, sobretot, la demagògia, eren esculls on podia embarrancar la nau barcelonina i, amb ella, la catalana. Ho havien avisat els “alfonsinistes” catalans de primera hora, els homes aplegats al voltant de Duran i de la Liga del Orden Social, des de la constitució de l'Ateneu Barcelonès i en estreta connexió amb els grups econòmics de pressió alterats per les polítiques lliurecanvistes dels anys revolucionaris.¹⁴ La correspondència de Duran i Bas amb Cánovas del Castillo, entre d'altres, en dóna testimoni fefaent i Borja de Riquer ens en faci-lità una explicació convincent.¹⁵

No es tractava tant de models contraposats com de matisos gens negligibles, els que els feien autònoms dins el canovisme. Duran, com Joan Mañé i Flaquer o Estanislau Reynals i Rabassa, eren conscients que calia adaptar-se als nous temps i participaren de l'“esperit modern” que José María Jover concedí, com a

12. ANTONIO DE BOFARULL Y BROCA, *Pasado, presente y provenir de Barcelona*, Barcelona, Sucesores de N. Ramírez y Cia., 1881.

13. ANTONIO DE BOFARULL Y BROCA, *La Confederación catalano-aragonesa, realizada en el periodo más notable del gobierno soberano del Conde de Barcelona, Ramon Berenguer IV: estudio histórico, crítico, y documentado*, Barcelona, Luis Tasso, 1872.

14. Vegeu JORDI CASASSAS, «Partit Conservador», dins ISIDRE MOLAS (dir.), *Diccionari dels partits polítics de Catalunya. Segle XX*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2000, pàg. 225-233. JORDI CASASSAS, *L'Ateneu Barcelonès: dels seus orígens als nostres dies*, pròleg de Josep Andreu i Abelló i epíleg de Jordi Maragall i Noble, Barcelona, La Magrana i Ajuntament de Barcelona, 1986. JORDI CASASSAS (dir.) i JOAQUIM COLL (coord.), *L'Ateneu i Barcelona: un segle i mig d'acció cultural*, Barcelona, Diputació i La Magrana, 2006.

15. BORJA DE RIQUER I PERMANYER, *Epistolari polític de Manuel Duran i Bas. Correspondència entre 1866 i 1904*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 81 i ss.

mèrit, als conservadors de la Restauració.¹⁶ Aquesta afirmació pot resultar paradoxal si ens centrem a analitzar com es presentaren davant el nou rei el gener de 1875, com a Liga del Orden Social i amb una estructura que remetia a modalitats d'enquadrament més pròpies de l'Antic Règim: per estaments (noblesa, professors, advocats, escriptors, artistes, propietaris, hisendats, industrials, comerciants...). Però no ho és gens si atenem a la proposta política que destil·laren. Si fem cas omís de la primera sensació, tenien una certa disposició a modificar algunes posicions ideològiques i polítiques, i entenien l'exercici del poder com una tasca que havia d'anar més enllà de la repressió o la simple intermissió governamental.

El joc d'equilibris i les modalitats d'intervenció en l'arena pública que procurava Cánovas del Castillo no sempre van ser ben entesos des de Barcelona i, per això mateix, el líder malagueny no disposà d'una col·laboració entusiasta o plenament rendida, mancada de llibertat d'acció. Com quedarà reflectit el 1883, a l'acta de constitució del Círculo Conservador-liberal de Barcelona, entre els conservadors nostrats n'hi havia, també, «que no vacilan en llamarse hombres de partido y que creen necesario vivir en relaciones continuas entre sí bajo la dirección de un jefe con la disciplina que en los partidos es necesaria». Però eren els menys. La majoria dels conservadors barcelonins preferiren veure's encabits en qualsevol de les altres dues modalitats de compromís reflectides en el document: la d'homes de principis que no estaven disposats a sacrificar-los «a los intereses de bandería» en considerar-los, els primers, moralment i filosòfica més importants; o la dels homes pràctics, dedicats al negoci i la família, que, en haver d'optar, ho faran sempre per «las soluciones conservadoras».¹⁷

La renúncia a assumir la responsabilitat de governador civil de Barcelona, dada que se sol adduir per il·lustrar aquesta manca de cooperació, o les dificultats per donar vida a les organitzacions locals del partit conservador liberal, vingueren acompanyades de contribucions decisives a l'estabilitat institucional per part d'aquella complexa massa crítica dibuixada al text de 1883. Una estabilitat que ja el 1875 es procurava aconseguir tot donant al cap del govern un seguit de consells, al meu entendre no gens forassenyats ni reaccionaris: calia comptar amb personal competent i evitar la usual "empleomania"; s'havia d'evitar la pura reacció, però en tot cas era imprescindible reconciliar-se amb l'Església per tal de treure arguments a la causa carlina; calia afermar la perspectiva constitucional de la monarquia restaurada per tal de no guanyar-se, de nou, l'enemiga dels elements sans del liberalisme progressista i, fins i tot, del republicanisme conservador; calia, pel que feia a Barcelona, desfer el tòpic de la ciutat revolucionària, retornar-la a la normalitat també en el terreny de les percepcions.

"Reaccionarisme més marcat", el dels conservadors nostrats? Segurament. Tindria la seva justificació en la més gran radicalitat de les agitacions socials i

16. José María JOVER ZAMORA, «La época de la Restauración. Panorama político-social, 1875-1902», dins *Historia de España (dirigida por Manuel Tuñón de Lara)*. VIII. *Revolución burguesa, oligarquía y constitucionalismo (1834-1923)*, Barcelona, Labor, 1981, pàg. 307.

17. Reproduït a RIQUER, *Epistolari...*, pàg. 600-601.

polítiques, obreristes i republicanes, en temps de la Revolució. Si rellegim les notes de Duran i Bas, tot i que la veritat és que en una conjuntura tan decisiva costa de veure-hi reflectida la imatge del retrògrad impenitent que a vegades se'ns ha transmès –i no pas per l'autor de la fórmula que obre aquest paràgraf–, més aviat ens trobem amb un prisma, alternatiu si es vol, presidit per la independència de criteri, ajustat a les particularitats de l'experiència viscuda a Barcelona i en el conjunt de la Catalunya urbana, delerós d'organitzar-se i fer-se present en la vida pública a través de mecanismes de representació d'interessos –abans que per raons ideològiques–, hostil al “cunerisme” –és a dir, a la imposició de representants forans com a gestors d'aquells interessos–, però no pas per tot això globalment enfrontat a Cánovas pel que feia a la necessària actualització del discurs i l'acció política conservadora.¹⁸

Un cop passats els estralls de 1873, aquells elements més conservadors no estaven sols. Podien comptar, per a segons què, amb l'ajut d'altres noms, procedents del progressisme. Hi havia una bona predisposició per part d'antics rivals polítics. Predisposició sostinguda sobre la percepció –compartida– del Sexenni com una conjuntura perillosa per a les bases que sostenien l'ordre social i la mateixa unitat de la nació espanyola. Un any després que Bofarull fes la proposta per a Barcelona que ja hem comentat, el 1878, un altre intel·lectual renaixentista, reconegut historiador i en aquest cas, a més, sobresortint progressista, Víctor Balaguer, escrivia:

¡El federalismo! Palabra es ésta que ha costado muchas lágrimas y mucha sangre a España, siendo también causa y origen de daño para la literatura catalana.

De fet, argüia Balaguer, quan el mot es va començar a usar en l'àmbit literari, tenia un sentit moral, elevat i noble. Ningú no hauria pensat, d'entre els seus promotors, que s'alçés com a bandera política «para ir a la desunión, a la ruina, al cantonalismo, al desmembramiento de la patria». En tot cas, admetia Balaguer, si se n'havia fet ús era per tal d'evocar la possibilitat «de unión de España con Portugal por medio de un lazo federal que permitiera reconstituir la antigua nacionalidad ibérica y hacer que pudieran venir las Quinas a ocupar un puesto de honor en el escudo donde brillan las Barras, los Leones y los Castillos».¹⁹ La passió heràldica de Balaguer es desfermà per un moment, però el record del que havia passat durant el Sexenni –genuí esparverament– retornà i deixà un agre regust de boca. Aquella cosa literària i arqueològica, allò que podia arribar a ser pensat com a sincera i inofensiva passió d'antiquari, «nada tenía que ver con el federalismo separatista y absurdo que, malaventuradamente para la patria común, debía predicarse ocho años más tarde, y por vez primera, desde los balcones de las casas consistoriales de Gerona». Més tard, en nota a peu de plana,

18. Vegi's la carta de Duran a Cánovas, amb data de 10 de gener de 1875, recollida a RIQUER, *Epistolari...*, pàg. 198-199. GRAU i NADAL, *La unificació...*, pàg. 4.

19. Les quines són les armes de Portugal: cinc escuts blaus disposats en creu, i en cada escut cinc diners en aspa.

aclarirà que el protagonista d'aquesta proclama era el marquès d'Albaida; o sigui, el patriarca de la democràcia hispànica José María Orense.²⁰

Com és ben sabut, Bofarull i Balaguer, tot i haver hagut de col·laborar plegats en ocasions, foren antagonistes irreconciliables en matèries ben diverses: des de la filologia a la història, tot passant per la política i tot allò que feia referència a les connexions del catalanisme literari amb l'exterior.²¹ Des del punt de vista polític –el que aquí ens ocupa–, es tractava de dues figures liberals, per bé que molt més moderada la primera que no pas la segona. Balaguer fou un progressista a voltes apagat, però també és veritat que sovint estrident i, en darrera instància, una de les baules que permet entendre la filiació entre el liberalisme d'esquerra dels anys 1840 i el catalanisme republicà que participà de la victòria electoral, del gir polític de 1901.²² Això seria així en el temps llarg, però, en qualsevol cas, i vist el que havien vist el 1869, el 1871 o el 1873, a principis de la Restauració antics progressistes i vells moderats coincidiren a voler per Barcelona i, per extensió, per al conjunt del país, que es deixessin enrere els assaigs democràtics, republicans i federals per tal de retornar –com dèiem– al creixement raonable, a l'ordre ben entès, a la gestió de les singularitats dins dels marcs polítics i administratius heretats del liberalisme moderat.

Ordre i continuïtat no exempts –ho deixo clar per si algú tenia la temptació d'entendre el contrari– d'ambició. Segur que Bofarull no fou un gran projectista; no va ser capaç de detallar com avançar en la concreció de les seves tres propostes, en el ben entès que algunes d'elles eren, per la seva mateixa naturalesa, de difícil per no dir d'impossible concreció. Però, o bé tenia una notable imaginació o bé –alternativa molt més plausible– estava recollint les idees força que en aquells moments els diversos segments de la burgesia barcelonina es plantejaven com a horitzó per superar l'atzucac. Resulta interessant constatar, si més no, que l'agenda que proposava Bofarull sintonitzava amb el programa liberal encapçalat per Rius i Taulet; un programa que va ser, en gran mesura, el que presidí –amb matisos– l'acció, no ja de les institucions municipals sinó del gruix de les elits dirigents barcelonines en el darrer tram del segle XIX, i que els seus incompliments o mancances, allò que s'ajornà i allò altre que, senzillament, s'oblidà, seria recollit per les distintes variants del catalanisme polític en el primer tram del Noucents. En bona mesura, podria dir-se que el programa d'acció passà de pares a fills i, d'aquesta manera, de dinàstics a nacionalistes.

També és curiós constatar que el temor expressat per Balaguer coincidís en el temps amb una certa fatiga per part de destacats federals respecte del que suposava batallar per un projecte compartit amb la resta d'Espanya. Però no ens avancem. Abans de parlar de cansaments cal reblar el clau dels temors. Riquer els va deixar molt clars fa uns anys, en preparar, i prologar, la correspondència política de Manuel Duran i Bas i retratar, a través del patrici barceloní i del medi amb què es relacionava, les angoixes passades pels sectors benestants en temps

20. VÍCTOR BALAGUER, *Memorial de cosas que pasaron*, Madrid, El Progreso, 1893, vol. I, pàg. 15-18.

21. JORDI GINEBRA, *Antoni de Bofarull i la Renaixença*, pròleg de Pere Anguera, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1988. PERE ANGUERA (et alii), *Sis estudis sobre Antoni de Bofarull*, Reus, Centre de Lectura, 1996.

22. JOAN PALOMAS, *Víctor Balaguer: Renaixença, revolució i progrés*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa, 2004. AAVV, *Ultramar: política de Víctor Balaguer i progrés per a Vilanova i la Geltrú*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 2000.

del Sexenni i les exigències de retorn a l'ordre, a la defensa de la propietat i a l'estabilitat de les institucions.

Qui mana i qui ha deixat de manar o representar a Barcelona

Tot i les dificultats entre canovistes i conservadors catalans, des d'un primer moment quedà clar qui era qui havia de regir els destins de la ciutat i, sobretot, qui no havia de continuar representant-la. Més enllà dels caps municipals ja esmentats, un cop d'ull als processos electorals que tingueren lloc en els primers temps de la Restauració fa evident que Francesc Pi i Margall, Estanislau Figueres, Josep Anselm Clavé o Santiago Soler i Pla havien desaparegut de la nòmina de representants de la ciutat i de la circumscripció a les Corts espanyoles. Certament, Emilio Castelar, el personatge de més relleu de la dreta republicana, el gener de 1876 obtingué l'acta de diputat precisament per la demarcació de Barcelona, i no s'estigué d'agrair-ho emfàticament: els barcelonins li havien obert de nou les portes de la política i de la pàtria. No sé si cal aclarir que, en rigor, ningú les hi havia tancades; però, fet i fet, és igual. Triomfà i ho feu acompanyat dels progressistes Pere Collaso i Gil, Camil Fabra i Francesc de Paula Rius i Taulet. Tres anys més tard, van ser els conservadors Manuel Duran i Frederic Nicolau els qui encapçalaren la nòmina de diputats triats per sufragi censatari.

A Barcelona, l'organització política del liberalisme dinàstic, dels seguidors de Práxedes Mateo Sagasta, fou dèbil. Això sí, les discrepàncies en el món conservador que venia del moderantisme o de la Unión Liberal els deixà sense una competència gaire àrdua. Balaguer, en aquest context, fou el referent de l'esquerra dinàstica arreu de l'Estat i, al mateix temps –com ha estudiat amb detall Rogelio López Blanco–, una figura clau en l'articulació dels interessos catalans en el complex mercat polític/administratiu del Madrid dels primers temps de la Restauració. Els del seu districte de Vilanova i la Geltrú, però també els d'altres, com Barcelona o Manresa.²³ De fet, tot i les fractures internes i la consolidació de lideratges alternatius en les persones de Josep Comas i Masferrer i Joan Maluquer i Viladot, al cap i a la fi representatius de dues maneres habituals d'entendre la política (de nou la representació d'interessos i la singularitat de Barcelona, i de Catalunya, en el conjunt de l'Estat), els liberals van aconseguir una significativa participació tant en el període constituent de 1876 com en els processos electorals subsegüents.

Aclarim això de les maneres d'entendre la política. Comas, com és ben sabut, fou l'home que entrà en competència amb el conservador Planas i Casals per la verificació dels processos electorals i a la lluita pel control de la Diputació. Diputat pel districte electoral primer de Barcelona entre 1894 i 1898, Comas va

23. Rogelio LÓPEZ BLANCO, «Victor Balaguer y la articulación de los intereses catalanes en el mercado político-administrativo madrileño durante la primera etapa de la Restauración», dins AAVV, *Ultramar...*, pàg. 39-87.

ser elegit tot seguit diputat a Corts. Abans, havia assolit la presidència de la corporació provincial i, des d'ella, donà origen a una comissió encarregada de gestionar un concert econòmic sobre la recaptació de contribucions que afavorís la hisenda de la Diputació. Maluquer, per contra, trepitjava un terra on era possible la cooperació cultural a les pàgines de *La Renaixença*, la presència en una de les secretaries del primer Congrés Catalanista impulsat per Valentí Almirall, la defensa del dret civil especial de Barcelona, l'assumpció de llocs de responsabilitat, una gran visibilitat social al capdavant de col·legis professionals, caixes d'estalvis o acadèmies (com la de Jurisprudència i Legislació de Barcelona) i, en fi, el manteniment d'un monarquisme de pedra picada i d'un regionalisme ben entès fins més enllà de la crisi final de la monarquia restaurada.²⁴

La dinàmica d'organització liberal culminà el 1880 amb la configuració del cercle local adscrit al partit fusionista. Al seu si s'aplegaren constitucionals, conservadors no canovistes, vells progressistes i alguns republicans decidits a aprofitar el nou terreny de joc per fer avançar les lògiques liberals. També hi conviuen aquells que entenien la política liberal des del partit i aquells altres que l'entenien des de la societat civil (en realitat la taxonomia que uso remet a tipus ideals). En qualsevol cas, i com ja assenyalaren fa un temps Cèlia Cañellas i Rosa Toran, el liberalisme barceloní no constituí una excepció dins la tònica general d'arreu d'Espanya a l'hora d'acceptar la Constitució de 1876, sempre que fos interpretada amb criteris amplis i fos propensa a la reforma.²⁵

En fi, que el liberalisme constitucional de la Fusió durant uns anys ocupà la representació de l'esquerra en l'arena política local i provincial, i que ho féu amb un notable grau d'eficàcia pel que feia a la defensa de l'agenda municipal en el conjunt de la política espanyola. Per retrobar en llocs de representació figures del republicanisme caldrà esperar a la darrera dècada del segle. I aleshores, juntament amb Pi o amb Nicolás Salmerón y Alonso (que també havia estat cap del poder executiu de la República, l'any 1873) aparegueren noms nous, com els de Joan Sol i Ortega, Tiberio Ávila o Emili Junoy; homes pont amb aquells altres que el lerroixisme féu arribar a les Corts en nom de la ciutat comtal, o bé al ple municipal. El mateix pot dir-se en relació a la representació de la ciutat a la Diputació provincial. Ildefons Cerdà, figura clau des de maig de 1873 en el marc de la República, havia deixat pas, al capdavant de la corporació, a noms vinculats a la Liga del Orden Social, de la mena de Melcior Ferrer o Josep Vilaseca i Mogas. Va caldre esperar a les renovacions de desembre de 1890 i de setembre de 1892 per trencar amb el monopoli de conservadors i liberals, i veure aparèixer els noms de Francesc de Paula Roqué, Fermín Villamil o Josep Maria Serraclara. Foren els temps de la reaparició del sufragi universal masculí i de la construcció de noves coalicions republicanes. Aleshores, al costat d'aquest noms trobarem els d'altres federals, progressistes i possibilistes: Joan Giné i Partagàs, Anicet Mirambell, Pere Closas, Baldomer Lostau, Eusebi Corominas,

24. Juan MALUQUER Y VILADOT, *Derecho civil especial de Barcelona y su término: compilación metódica y comentada de los privilegios, pragmáticas, reales cédulas, usos y costumbres de la ciudad de Barcelona vigentes en el día ...*, Barcelona, La Renaixensa, 1889. Joaquim MALUQUER I SOSTRES, *Joan Maluquer i Viladot, juriconsult i polític*, Barcelona, Pòrtic, 1995.

25. CAÑELLAS I TORAN, *El personal polític...*, pàg. 92 i ss.

Francesc Suñer Capdevila, Joaquim Lluhí Rissech, Odón de Buen o Josep Maria Vallés Ribot.²⁶

Sembla clar, doncs, que el paper del republicanisme en els temps de la Restauració no resultà especialment fàcil. I no ho va ser perquè, en bona mesura –en aquella en la que constituïa una manifestació política plebea–, va ser foragitada del terreny de joc dissenyat per Cánovas per al conjunt de l'Estat i gestionat per les elits liberalconservadores a Barcelona. El republicanisme, per usar una fórmula deguda a José Antonio Piqueras, recuperarà el seu paper de modalitat de resistència a l'opressió.²⁷ No pas l'única, és clar; però sí, tal vegada, de les més cridaneres i funcionals en aquells moments.

És cert que Barcelona també va ser l'escenari, en aquelles dècades, de la reorganització de l'obrerisme reformista, amb noms com Joan Nuet, Josep Bragulat, Ramon Lostau, Joan Vidal o Josep Pàmias, entre d'altres, que van fer possible la sortida a la llum del Centre Federatiu de les Societats Obreres de Barcelona, van contribuir a fer sortir el periòdic *El Obrero* o van donar a conèixer, el 10 de maig de 1881, el manifest programa del Partit Democràtic Socialista Obrer Espanyol. Va ser també a Barcelona, en plena celebració de l'Exposició Universal de 1888, que donarien les primeres passes la UGT i el PSOE. I no és menys cert que el 1879 es constituí a la ciutat una Societat Tipogràfica des de la qual personatges com Josep Lluas i Pujals, l'ànima de *La Tramontana*, Rafael Farga i Pellicer, Antoni Pellicer Paraire, Eudald Canibell o Francesc Tomàs impulsarien, el mateix any 1881, la constitució d'una Federació de Treballadors de la Regió Espanyola.

I per no limitar-nos a les iniciatives organitzatives, tal vegada fóra bo recordar que va ser a Barcelona que aparegué, el 1882, i gràcies a alguns dels noms esmentats, el primer volum d'una obra de referència en la conformació de la cultura política plebea dels anys finiseculars: *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX*.²⁸ No entro a fer la relació de les capçaleres periodístiques vinculades a les distintes vessants ideològiques de l'obrerisme, tot i que ja des de la dècada de 1880 reaparegué un dens teixit de publicacions, algunes teòriques, altres molt més vinculades a la vida associativa.

En rigor, totes aquestes manifestacions esmentades no posaren en qüestió el paper privilegiat dels republicans, tant pel que feia a la relació amb els espais més oficials de la política de la Restauració com a la pròpia dinàmica interna del món obrer i popular. El fracàs de la Primera República i de la legislació reformista que s'intentà tirar endavant –tot plegat força lligat a l'anomenada Llei Benot– havia comportat el subsegüent avenç de les tesis “revolucionàries” i “antipolítiques” en el sindicalisme de la primera Restauració; en particular en aquell que n'era determinant, també al municipi de Barcelona, a l'hora de definir la política obrerista: el tèxtil.

26. Eugènia SALVADOR (coord.), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986: context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament i Fundació Jaume Bofill, 1989.

27. José A. PIQUERAS, «Detrás de la política. República y federación en el proceso revolucionario español», dins J. A. PIQUERAS i Manuel CHUST (comp.), *Republicanos y repúblicas en España*, Madrid, Siglo XXI, 1996, pàg. 1-43.

28. PASTOR DE PELLICO (Rafael Farga Pellicer), *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX. Ideas, Movimientos y Hombres Importantes. Estudios Filosófico-originales de escritores italianos, franceses y españoles*, Barcelona, Evaristo Ullastres, 1882, 2 vol.

Com ha assenyalat Albert García Balañà –i com abans ho van fer altres, des de Jaume Vicens Vives–, l'absència o la feblesa d'una cultura de la negociació laboral tindria importants implicacions en les cultures polítiques. L'interès que mostraren instàncies com la reformista Tres Classes de Vapor o el Centre Industrial de Catalunya, amb Josep Roca i Galès al capdavant, per les tasques de la Comissió de Reformes Socials, o el benefici que el reformisme cregué poder obtenir amb la implantació de jurats mixtes, toparen amb la desconfiança patronal. I això que hi havia altres terrenys d'entesa, com els que procurava el Centre Industrial de Catalunya amb les organitzacions empresarials o el conjunt del reformisme amb el món dels industrials i propietaris en el marc de les campanyes proteccionistes. Tot això era així, però no era menys intensa la resistència a la creació de canals efectius per tutelar les condicions de treball, la seguretat en els tallers, etcètera. Cito de forma textual:

La convicció patronal de no cedir a les modestes pressions del “reformisme social” imaginat per patricis de l'esquerra liberal i republicana, i reivindicat per unes elits obreres més i més minoritàries, es reforçà durant la segona meitat de la dècada de 1880, paral·lelament al creixement d'anarquistes i socialistes i a l'ampliació social de les llibertats polítiques. S'alimentaren, altre cop, les pors i els tics defensius.²⁹

Els republicans havien quedat fora del sistema polític més oficial, i hi havien quedat perquè, en gran mesura, l'objectiu de la Restauració va ser, precisament, fer més estrets els límits d'allò que era la política i dels actors que en prenen part.

Arribats en aquest punt, em permeto d'afirmar una evidència: la barrera entre allò que és polític i allò que no ho és és una barrera construïda culturalment. La funció històrica del republicanisme en el nostre país i al llarg de cent anys ha estat desplaçar aquest destorb, en el sentit d'engrandir el camp de la política: ampliar-ne els protagonistes i –el que no sempre és el mateix– eixamplar-ne l'agenda. Les eleccions són un dels terrenys en què aquest combat per l'ampliació de la política es fa possible, però no és pas l'únic. Al seu costat, la vida societària i el periodisme local, l'activitat dels centres i dels comitès, les iniciatives educatives i les pràctiques lúdiques, exerceixen un paper de primera magnitud. És en tots aquests espais on es produeix el que s'ha vingut a caracteritzar com l'aprenentatge de la política per part de la ciutadania.

29. María Teresa MARTÍNEZ DE SAS i Pelai PAGÉS i BLANCH (coord.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Edicions UB i Abadia de Montserrat, 2000. Albert GARCÍA BALAÑA, *La Fabricació de la fàbrica: treball i política a la Catalunya cotonera, 1784-1884*, pròleg de Josep M. Fradera, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2004, pàg. 21; i amb l'argument més desenvolupat, «Trabajo industrial y política laboral en la formación del Estado liberal: una visión desde Cataluña (1842-1902)», dins J. MILLÁN, M. C. ROMEO i S. CALATAYUD (ed.), *Las bases sociales del Estado centralista en la España del siglo XIX. Nuevas perspectivas*, València, Publicacions de la Universitat de València (en premsa). La mateixa lògica, projectada sobre altres escenaris, a: Carles ENRECH, *El Pla contra la Muntanya. La crisi de la indústria tèxtil del pla i la colonització fabril de la muntanya (1874-1904)*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2003.

La construcció d'una ciutadania era factible. L'episodi Salmerón i el sufragi universal masculí. Obrers i ciutadans

Que Barcelona i els seus afores era un bon laboratori –gosharia dir que incomparable– per tal de procedir a implementar les lògiques d'aprenentatge de les virtuts cíviques, de l'*ethos* democràtic, ho posaria de manifest la lúcida actitud de Nicolás Salmerón y Alonso, sobretot a partir de la introducció, el 1890, del sufragi universal masculí.³⁰ El rerefons d'aquesta actitud és doble. D'una banda, és prou coneguda la dinàmica de fragmentació que el republicanisme hispànic va viure en el decurs del Sexenni. Així mateix –i ha estat Pere Gabriel qui ho ha formulat amb més precisió– és també ben coneguda la dada que fou durant la Restauració, sobretot en els primers temps, que el republicanisme va fer un esforç de clarificació doctrinal que, si bé va contribuir al seu esmicolament, des d'un punt de vista organitzatiu marcaria el futur de les esquerres catalanes en les dècades a venir.

Encara que no procedirem aquí a l'anàlisi dels diversos corrents republicans, és inevitable assenyalar alguns trets dels projectes republicans i, de manera especial, fer notar l'existència d'una opció plural pel que fa referència als agents socials que havien de fer possible la consolidació de la democràcia política i la modernització social del país.

Per a Castelar i els possibilistes, l'estabilitat de la democràcia només podia garantir-se mitjançant un lent procés de reformes que vertebrassin una ciutadania amant de l'ordre i el progrés. En sintonia amb el procés de síntesi de liberalisme i democràcia que es registrava a l'Europa d'aquells anys, la proposta castelarina reprenia la concepció "funcional" de certs drets del ciutadà. En concret, el sufragi esdevenia una funció per a l'exercici de la qual era precís reclamar un cert nivell de qualificació. Assumir la plena condició de ciutadà i fer possible la democràcia exigia, com a pas previ, instruir-se, educar-se, assumir les pròpies responsabilitats en la conducció dels afers col·lectius, nacionals. Ciutadania, moderació i patriotisme esdevindrien termes complementaris per al possibilisme.

Contràriament, altres sectors republicans assajaren el discurs populista, la crida genèrica a l'únic subjecte que es veia com a radicalment antagònic a l'esfera del poder: el poble. Si els primers confiaven en els mètodes legals i en un joc d'aliances amb el liberalisme monàrquic, els segons, amb matisos, oscil·laren entre la mística de la insurrecció, primer, el retraïment, més tard, i la participació electoral, en moments puntuals i sovint en base a un programa, com el federal de 1894, vagament socialitzant. Aquest segon ventall inclouria des d'un progressisme que portà al paroxisme l'interès de certs republicans per la participació dels militars en els processos polítics o que no dubtà a protagonitzar aldarulls com el de l'assalt a la caserna del Bonsuccés, el 1891, fins a un federalisme que acabaria donant lloc a un dels tramats més densos de vida social i de pràctiques col·lectives, de premsa i de reflexions teòriques, de programes de futur i de com-

30. F. MARTÍNEZ LÓPEZ (ed.), *Nicolás Salmerón y el republicanismo parlamentario*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2007. Nicolás SALMERÓN Y ALONSO, *Discursos y escritos políticos*, pròleg i selecció de Fernando Martínez López, Almería, Universidad de Almería, 2006.

bats de present; tret, en aquest darrer camp, d'una continuada aposta per la lluita electoral.

Davant d'aquest esquema dual en què, a grans trets, es movien les propostes republicanes en els darrers anys del segle XIX, Salmerón va intentar una alternativa d'integració amb vocació de centre. L'antinòmia que oposava ciutadania a poble es resolgué gràcies a l'exercici conscient del vot. Fer l'esforç deliberat d'imposar a la Restauració la pròpia presència a les urnes havia de permetre al poble assumir la condició de ciutadania. L'estratègia salmeroniana xocava, sens dubte, amb les posicions revolucionàries que alimentaven i s'alimentaven d'un abstencionisme popular sostingut sobre la desconfiança en tot mecanisme de delegació de sobirania. Però també resultava incòmoda per aquells possibilistes que, d'ençà de 1890, entenien que el sufragi obria les portes a l'establiment d'un consens generalitzat sobre els principis d'organització de l'Estat (monàrquic, sí, però també democràtic).

Si davant la contraposició democràcia participativa/democràcia representativa Salmerón optà per la darrera fórmula, davant l'estratègia del consens plantejà la necessitat d'enfrontar el poble/ciutadania amb els nuclis socials oligàrquics i els principis ideològics del liberalisme doctrinari. La renovació nacional –i en això es feia evident el pes del llegat krausista en les estratègies polítiques de Salmerón– no podia assolir-se recorrent a mètodes violents o insurreccionals, sinó que només s'obtidria amb una intensa labor educativa. El sufragi ostentava, en aquest projecte, la categoria de mecanisme privilegiat de pedagogia social. El restabliment del sufragi universal masculí, tot i els dubtes sobre com es gestionaria des dels ministeris canovistes, oferia el marc per intentar dur a terme l'anterior discurs.

Teòricament, a l'Espanya dels anys noranta, el sufragi ja no es ponderava en funció de la riquesa o dels rols socials. El 1876, el cens electoral a Catalunya s'havia reduït a 78.000 electors, el 4,68% de la població. El 1890, el cens recuperava les dimensions del Sexenni, per damunt dels 410.000 electors, per passar a expandir-se lentament. D'altra banda, la llei de 1890 reequilibrava una representació electoral territorial que, en els anys precedents, havia beneficiat les petites circumscripcions rurals.³¹ A la pràctica, les eleccions de 1891 posarien de relleu l'eficàcia d'uns mecanismes –actius o passius (caciquisme, manipulació electoral, analfabetisme, feblesa d'hàbits democràtics tot just posats a prova en les eleccions internes de les milícies nacionals o en els comicis del Sexenni)– que distorsionaven la pràctica del vot. El sufragi universal, i en general la liberalització política que comportà l'experiència del llarg parlament sagastí, van fer possible l'expansió electoral del republicanisme.

Hí va haver un segon argument, tan poderós com el suara esmentat.

Fa un temps, en reflexionar sobre l'articulació política popular en els decennis interseculars, Pere Gabriel s'encarregà de recordar el que constitueix una evidència, per molt que la història política feta recentment a voltes ho obviï:

31. J. ARMENGOL, M. JANUÉ i M. G. RUBÍ, «Una primera aproximació al comportament electoral de les circumscripcions i districtes catalans durant la primera etapa de la Restauració (1876-1901)», *Actes. Congrés Internacional d'Història "Catalunya i la Restauració"*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1992, pàg. 9-15.

gràcies a la revitalització que va viure el moviment obrer català amb motiu dels primers 1 de Maig, Barcelona i les localitats del Pla van ser escenari d'una «intensa movilizació política popular».³² En rigor, des de 1893, i gràcies a la conjuminació de noves llibertats i drets polítics, i de mobilització política obrera i popular, els republicans passaren a ser, tot i tenir present el retraïment adoptat el 1896, els grans contrincants electorals d'uns polítics dinàstics que passarien a donar-se suport entre ells.³³

Doncs bé, l'activitat de Salmerón fou determinant en la consecució d'aquesta nova correlació de forces.³⁴ Al començar la dècada, el seu partit, el Republicà Centralista, comptava amb una presència limitada a Catalunya. Els inevitables comitès eren migrats en nombre i activitat. Els centres i periòdics adherits al programa salmeronià es concretaven en unes poques localitats. La seva quota de poder als ajuntaments i diputacions provincials era insignificant en comparació amb la que havien aconseguit, tot i les dificultats, altres famílies republicanes. Un parell de capçaleres efímeres –*La República* i *El Radical*– i alguns personatges de renom en medis universitaris o obrers i cooperativistes –Odón de Buen, Joan Salas Anton– constituïen, fet i fet, tot el seu capital polític a Barcelona.³⁵ El menor pes del centralisme, en relació a progressistes, federals o possibilistes, canvià a partir de 1892.

A les eleccions legislatives de l'any anterior, Salmerón havia presentat la seva candidatura pel districte dels Afores de Barcelona. Les manipulacions caciquils li havien impedit l'èxit electoral, però la reacció de Salmerón, a diferència d'altres cops, va ser àgil i intransigent. Ras i curt: es negà a donar per perduda l'acta i aconseguí l'anul·lació dels comicis a la comissió de les Corts i la repetició de les eleccions un any més tard.³⁶ Doncs bé, el 1892, Salmerón es mostrà decidit a lliurar una àrdua batalla electoral. A primers d'abril, arribà a Barcelona procedent de Madrid. Immediatament es traslladà a Gràcia. A la popular, menestral i republicana vila, l'expresident de la Primera República cregué haver trobat el medi social i ideològic propici als seus interessos. Allà, la cultura democràtica i radical, federal i popular, s'havia mantingut viva en el si d'una rica xarxa d'associacions i ateneus, cooperatives i corals. En altres paraules, la tria de Gràcia no fou atzarosa: era un medi factible per mobilitzar políticament amplis sectors socials i enfrontar-los a l'aparell de poder dinàstic.

32. Pere GABRIEL, «Espacio urbano y articulación política popular en Barcelona, 1890-1920», dins J. L. GARCÍA DELGADO (ed.), *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, Madrid, Siglo XXI, 1992, pàg. 61-94.

33. Gemma Rubí ha parlat de fins a tres cicles electorals durant la Restauració, dos dels quals en el darrer quart del segle XIX. El primer, de 1876 a 1886, en què el predomini dels partits dinàstics a les eleccions generals és total. Això sí, a Barcelona no es segueix escrupolosament la dinàmica del torn. Hi ha, per dir-ho així, una certa autonomia en el comportament, dins el quadre general. Les eleccions de 1891 i 1893, en un context d'introducció del sufragi universal masculí, marquen l'aparició de les candidatures antidinàstiques: les unions republicanes trenquen l'hegemonia dinàstica. Vegeu M. G. RUBÍ I CASALS, *Els catalans i la política en temps del caciquisme. Manresa, 1875-1923*, Vic, Eumo, 2006, pàg. 50-51. També, de la mateixa autora, «Esaños, votos e irregularidades. Los caprichos de la política en la Cataluña de la Restauración (1875-1923)», *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, 7 (2007), <http://hispanianova.rediris.es>.

34. Fernando MARTÍNEZ LÓPEZ, «La 'redención' por el sufragio. La apuesta política de Nicolás Salmerón y Alonso en el cambio de siglo (1890-1903)», dins M. MORALES MUÑOZ, *República y modernidad. El republicanismo en los umbrales del siglo XX*, Màlaga, CEDMA, 2006, pàg. 61-87.

35. Àngel DUARTE, *El Republicanisme català a la fi del segle XIX*, Vic, Eumo, 1987, pàg. 21-23.

36. *La Campana de Gràcia*, 14-XI-1892, pàg. 3.

En consonància amb les característiques del districte, Salmerón dissenyà una doble estratègia: involucrar el conjunt de les forces republicanes en la defensa de la seva candidatura i reclamar per a ella, i per als ideals republicans, una renovada confiança de les classes treballadores.³⁷ Els intents de destacats possibilistes per tal de desmarcar-se de la campanya salmeroniana no van tenir èxit. I no pas perquè no hi possessin de la seva part: Eusebi Corominas, el director de *La Publicidad*, donà una conferència en la que caracteritzà el centralisme com un partit dubitatiu i un factor de pertorbació a l'interior del republicanisme: «Linda, por una parte, con el más extremado socialismo, y por otra, con las ideas del partido republicano conservador». Encara que podia admetre que «tiene a su frente varones conspicuos, oradores eminentes, grandes tratadistas de derecho publico», avisava que era un «partido indeciso, atormentado por eterna duda». L'aparent debilitat del centralisme era, també, la raó que adduïa Aureliano Linares Rivas, antic progressista passat feia poc al camp del conservadorisme i nomenat per Cánovas com a ministre de Foment, per tal de confiar en una derrota de la candidatura republicana. Tot plegat perquè –i aquesta no és pas una dada menor– el combat gracienc de Salmerón va atreure l'atenció arreu de l'Estat.³⁸

La percepció sobre la feblesa es va revelar falsa. Va ser precisament l'ambigüïtat o, si es prefereix, la possibilitat de lectures diferents que oferia el discurs de Salmerón, així com el caràcter uninominal del districte electoral, allò que li va permetre de vertebrar al seu voltant el gruix del republicanisme del Pla de Barcelona. Ho va aconseguir durant la campanya prèvia, així com (cosa que resultaria decisiva per imposar en el carrer i a les urnes la seva candidatura) en el decurs mateix de la jornada electoral. El diari liberal dinàstic *La Vanguardia* admetia el següent:

Los observadores imparciales han podido notar todos estos días [...] que la candidatura republicana se trabajaba por sus mantenedores en toda la extensión del campo republicano, y que la candidatura conservadora limitaba su acción al campo particular de su partido, sin procurar, o al menos sin que ningún indicio exterior revelara que lo conseguía, el apoyo de los demás partidos monárquicos.

El que feia el diari dels Godó era intentar limitar l'enfrontament a una pugna entre conservadors i republicans. Aquests últims, però, així com bona part de l'opinió pública, van veure en la postulació de Salmerón una oportunitat excepcional d'enfrontar-se en bloc, i des de la legalitat, a la Restauració. Com recordava aquells dies Josep Roca i Roca des del setmanari que dirigia –*La Campana de Gràcia*– tot adreçant-se al electors dels Afores:

37. *Diario de Barcelona*, 3-IV-1892, pàg. 4.116. *La Vanguardia*, 2 i 3-IV-1892, pàg. 2 i 3.

38. La conferència, a *La Vanguardia*, 3-IV-1892, pàg. 3. Actitud ministerial, *La Vanguardia*, 12-IV-1892, pàg. 5. Sobre Aureliano Linares Rivas, Germán BLEIBERG (et alii), *Diccionario de Historia de España*, Madrid, Alianza, 1979, vol. II, pàg. 746.

Vosaltres sou avuy los depositaris de l'honra republicana. La nació espanyola us contempla: la gran família republicana, sense distinció de matisos, en vosaltres confia. ¡A las urnas!

Aquest setmanari satíric, fins aleshores fidel al possibilisme i devot de Castelar, canvià de fidelitats personals per restar ben republicà.³⁹ Més difícil és saber el nivell d'èxit que assolí la crida de Salmerón als artesans i obrers perquè es mobilitzessin i acudissin a votar. En tot cas, les informacions periodístiques sobre el desenvolupament de la jornada, així com el volum de vots obtinguts, recolzen la hipòtesi d'una molt significativa mobilització de l'electorat popular. Més de 7.000 vots, xifra que suposa el 82% dels votants i més del 34% del cens, portaren Salmerón al Congrés dels Diputats.

Tot i que, tal vegada pel seu caràcter parcial, l'elecció de 1892 hagi caigut en l'oblit, és segur que va contribuir, i molt, a la modificació dels perfils del republicanisme. En síntesi, crec que es pot afirmar que l'impacte dels fets de 1892 tindria una doble direcció. El triomf d'aquell any donà al salmeronisme un pes central en el camp republicà. Li va permetre d'equiparar-se al federalisme en termes de representativitat política. A més, significà el punt d'arrencada de la substitució del possibilisme, cada dia més orientat cap a la monarquia, com a referent per als sectors mesocràtics i certes burgesies locals mal ubicades en relació al sistema restauracionista.

La posició de Salmerón a Barcelona i, en general, en la vida catalana, no se sostenia, exclusivament, en l'encert de les seves estratègies. En uns moments en què els republicans intentaren el trànsit cap a la política de masses, descobriren la utilitat dels mites i dels lideratges carismàtics. Alguns dels trets personals del polític d'Almeria feien difícil el fet de vendre'l com un líder abassegador. Fins 1892, de Salmerón se'n destacava, per contrast amb els trets definitoris del polític dinàstic, la honradesa, la integritat, l'austeritat, la saviesa pròpia del filòsof. Des de les eleccions d'aquell any, i gràcies a elles, Salmerón es redimensionà. La victòria electoral, que coincidí amb la Pasqua de Resurrecció, el convertí en el messià del poble republicà, en l'home que havia obert les portes a la redempció de la societat espanyola. També, i seguint amb una llarga tradició que reivindicava el civisme clàssic com a punt d'arrencada dels ideals republicans, a Salmerón se'l passà a retratar, en la iconografia del moment, com un tribú del poble, vestit amb una llarga túnica i tocat per una corona de llorer, que sorgia triomfant de les urnes de la democràcia.⁴⁰

Més enllà dels efectes que 1892 va tenir sobre el partit salmeronià, cal ressaltar els que afectaren el conjunt de la cultura republicana. Salmerón va posar de manifest que gastant moltes energies (massa, és cert, per fer-ho de manera continuada i sense comptar amb el recolzament d'una estructura organitzativa estable i de masses) era possible crear, i plasmar a les eleccions, la "voluntat popular"; que la desmobilització radical del ciutadà respecte de la vida pública, que semblava inherent a la Restauració, en realitat afectava a la vida pública

39. *La Vanguardia*, 4-IV-1892, pàg. 2, i 18-IV-1892, pàg. 4; i *La Campana de Gracia*, 16-IV-1892, pàg. 2.

40. «La resurrecció», *La Campana de Gracia*, 16-IV-1892, pàg. 1.

“oficial”, mentre que, pel dessorat, tenia lloc una intensa vida paral·lela; i que els republicans canalitzaven, especialment en el medi urbà, una gran part d’aquella vida “subterrània”. L’esforç de Salmerón del 1892 hauria contribuït a fer sortir a la llum la dinàmica interior, l’autèntica i incontaminada, fent-la coincidir amb els avatars de la vida oficial.⁴¹

Per tal que aquesta tasca culminés amb èxit era necessari que es donessin un seguit de circumstàncies: la primera, mantenir la unitat republicana; això semblava garantit amb la creació, el 1893, de la Unió Republicana. La segona, era imprescindible fer extensible a la resta d’Espanya l’èxit gracienc de 1892; en certa manera, això també s’assolí a les eleccions generals de març de 1893. I en darrer lloc, calia obrir un procés de reforma de l’administració local que garantís la irreversible purificació del sufragi. Va ser aquest darrer punt el que fracassà i portà a la frustració les expectatives creades per Salmerón en el districte barceloní dels Afores. Els comicis de març posaren de relleu que era possible avançar en la republicanització de la vida política, però la reacció dels sistema no es va fer esperar i consistí a ajornar mig any les eleccions locals convocades pel mateix 1893. La persistent tendència del republicanisme a la fragmentació faria la resta.

Si bé a finals de 1893 l’impuls republicà semblava haver-se esvaït, algunes de les novetats apuntades van persistir en el temps i ajuden a entendre algunes característiques de la modernització del republicanisme barceloní i català de principis de segle xx. El procés viscut entre 1892 i 1893 assegurà la presència electoral continuada del republicanisme a Barcelona i els seus voltants, contribuï a reforçar les expectatives d’un nou democratismes sostingut sobre la mobilització ciutadana i amb un major grau de sintonia amb les reivindicacions obreres i populars i va assentar les bases d’una renovada tendència unitària dins el camp republicà, tant en el marc municipal com en el de la sociabilitat popular.

Les característiques de les apel·lacions de Salmerón a la classe obrera van ser determinants per entendre els límits amb els que es trobà per al desenvolupament de la seva estratègia i, paral·lelament, per entendre el ràpid èxit de Lerroux en els anys immediatament posteriors.

Abans i després de l’esdeveniment fundacional que fou el procés de Montjuïc, un dels grans debats que es registraren a la Catalunya del canvi de segle fou el de la púdicament denominada “qüestió social”. Les transformacions en els sistemes de treball, la complexitat i la diversitat de les experiències laborals, la mecanit-

41. Fa un parell de dècades la qüestió va ser objecte de debat historiogràfic. Borja de Riquer plantejava que les eleccions no constituïen «la principal i más significativa vía de expresión política de los sentimientos de los barceloneses», i alternativament apuntava a l’existència d’un espai públic ciutadà plural. La premsa, la sociabilitat i la cultura de la mobilització serien manifestacions evidents del marc alternatiu d’activitat política (Borja DE RIQUER, «Los límites de la modernización política. El caso de Barcelona. 1890-1923», dins GARCÍA DELGADO, *Las ciudades...*, pàg. 21-60. Per contra, Javier Tusell insistia a presentar «la desmovilización radical del ciudadano con respecto a la vida pública» com un dels signes més greus de l’endarreriment generalitzat de la societat espanyola (Javier TUSELL, «El sufragio universal en España (1891-1936): un balance historiográfico», dins J. TUSELL (ed.), *El sufragio universal*, Madrid, Marcial Pons (*Ayer*, 3), 1991, pàg. 23. De fet, i com anoten Cañellas i Toran, alguna cosa de semblant, ara amb la combinació de republicans i catalanistes, és el que passà a partir de 1901: «Així, republicans i regionalistes arribaren a confluïr conjunturalment en la tàctica d’acceptació del joc electoral per a llurs formacions partidistes reorganitzades, establint la premissa inicial de la netedat de procediments i, units per la força de l’interès comú, garantiren el control del sufragi amb la seva xarxa d’interventors disciplinats» (CAÑELLAS I TORAN, *El personal...*, pàg. 59-60).

zació i la pèrdua d'estatus professional dels treballadors qualificats, constituïren el rerefons que explica la urgència amb la qual s'abordà el tema.

De l'experiència del Sexenni, Salmerón en va sortir com el gran representant republicà de la passió per la igualtat, com el representant del que, anys més tard, el radicalsocialista Álvaro de Albornoz caracteritzaria com «la terrible idea de la justicia española». ⁴² En els anys noranta, Salmerón no va eludir –tot i que tampoc es pot dir que ho resolgués de manera imaginativa– l'empenta de la qüestió social. Les seves reflexions tenien un doble origen. Administrador consciencios d'una de les herències republicanes que venien de la Revolució Francesa, Salmerón es mostrà convençut que la ciutadania, circumstància que s'assoleix en democràcia, és una condició creadora d'igualtat social. És per això que rebutjà tota perspectiva classista –com les que es podien desenvolupar a partir d'una lectura popular del concepte de tercer estat– per confiar, en última instància, en la categoria de ciutadà. D'aquesta manera, la solució de la qüestió social vindria com a conseqüència del creixement automàtic de l'economia de mercat; creixement al qual s'haurien d'aplicar els correctius que, gràcies a una legislació laboral avançada, podria aportar una república democràtica. ⁴³

El segon gran argument que Salmerón usà en aquells anys tenia l'origen en la seva adscripció krausista. La qüestió social s'acarava des del convenciment que la recuperació de la moral objectiva (eticitat), que se substantivava en l'Estat i en la societat civil, contribuiria a obrir les portes a una ordenació més justa i racional de la vida social i econòmica. La crítica de Salmerón es dirigí no només contra la societat capitalista sinó a un Estat, el de la Restauració, que havia creat les condicions per a l'agreuement de les tensions i de la insolidaritat. Paral·lelament, algunes de les reflexions es dirigiren a l'àmbit de la moral subjectiva (moralitat), en un intent va per articular una pedagogia ètica que prediqués els deures de tots, rics i pobres. ⁴⁴

Aquest tipus de reflexió, que en general tendia a desviar les responsabilitats de l'ordre econòmic cap al terreny personal o el polític, va constituir un llast per a la incidència del republicanisme que encarnava Salmerón entre els obrers catalans. No ja davant la competència de les ideologies explícitament obreristes, en especial la llibertària, sinó davant els federals pimargallians o el primer radicalisme lerrouxista. Enfront de l'ideal del progrés social tenia més virtualitat el discurs antioligàrquic o antiburgès, per no esmentar la imprecisa però detectable esperança dipositada en la revolució social. De manera molt semblant, enfront del laïcisme salmeronià, s'alçava, amb tot vigor, la capacitat d'arrossegar voluntats de l'anticlericalisme popular.

42. *Nuestra España* (La Habana), X-XI (julio-agosto 1940), pàg. 13-17.

43. Manuel PÉREZ LEDESMA, «Ciudadanía política y ciudadanía social. Los cambios de "fin de siglo"», *Studia Historica. Historia Contemporánea* (Salamanca), 16 (1998), pàg. 35-65.

44. Arturo ANDRÉS ROIG, «La cuestión de la 'eticidad nacional' y la ideología krausista», dins Hugo BIAGINI (comp.), *Orígenes de la democracia argentina. El trasfondo krausista*, Buenos Aires, Legasa, 1989, pàg. 52-55.

Partits polítics i grups d'interès

Parlar de la Barcelona del darrer quart del segle XIX obliga a reflexionar, com en cap altra localitat de l'Espanya d'aleshores, sobre la presència dels anomenats, genèricament, grups d'interès en els contorns de l'arena política. Efectivament, Barcelona, en nom propi i en el de la regió que capitalitza, fou l'escenari predilecte d'experiències polítiques que remetien, per tal d'entendre-les, a les diverses teories sobre el paper dels grups d'interès i de pressió en el món liberal. No tots els interessos presents a la societat es podien articular grupalment, és cert, però n'hi havia que sí.

A la Barcelona dels anys setanta, la del trànsit entre el Sexenni i la Restauració, ja hi havia hagut episodis clars, mostres de la predilecció per la lògica grupal abans que per la partidària. Ho comentàvem en recordar el paper dels conservadors catalans en la instal·lació del règim alfonsí. Si mentre Joan Mañé i Flaquer s'encarregava de posar en solfa els principis teòrics de la partitocràcia liberal amb les *Cartas provinciales* de 1876, Duran, després de donar per superada l'experiència de la Liga del Orden Social, assumia les tasques impulsores de la Unión de Corporaciones científicas, literarias, artísticas y económicas de Barcelona, perquè entenien que eren eines de representació i de pressió creixent, més eficaces que uns partits que obligaven a la dependència. El tàndem conservador més nostrat prioritzava, doncs, com a instrument polític, els instruments de coordinació d'interessos abans que els inherents al sistema de partits.

L'exemple va ser seguit –i amb entusiasme– per alguns dels liberals i republicans més avançats de 1873. Es propicià, d'aquesta manera, un terreny d'entesa gens negligible: el dels instruments de l'acció política en una conjuntura presidida pel canvi de clima econòmic (la crisi borsària de 1882, la subsegüent paràlització industrial i els primers símptomes de la imminent crisi agrària) i un desassossec en augment.

El Centre Català, l'entitat fundada per Valentí Almirall a Barcelona el 1882 i que serà considerada com la primera plataforma estable del modern catalanisme, respon també a aquesta tipologia. El Centre no va ser partit fins el 1884, i no intentà presentar-se a les eleccions fins dos anys més tard. Però, en canvi, ja d'entrada, des de l'acte del Teatre Romea de 17 de juny de 1882, es definí com una associació orientada a defensar els interessos morals i materials de Catalunya. I la relació d'aquests interessos quedà perfilada en exigir el reconeixement del català com a llengua oficial espanyola, el manteniment i l'adequació a les noves necessitats del dret civil català, l'establiment d'una justícia i d'una administració catalanes i la potenciació dels interessos mercantils i industrials catalans, la defensa del treball. Per tal d'unir totes les energies –i els interessos possibles– s'apel·lava indistintament a carlins i a federalistes; és a dir, als extrems del ventall ideològic, a aquells que havien protagonitzat, no feia pas gaire, la darrera de les guerres civils del segle XIX. Des d'aquesta perspectiva, el Centre Català, fruit del primer i matriu del segon dels congressos catalanistes, pot ser contemplat, alhora, com una peça clau en la conversió de Barcelona en la capital del modern nacionalisme català, cosa que ja es feia sovint, però també com una baula en la llarga cadena de la plasmació de grups d'interès en la política moderna.

Lectures similars s'han insinuat a propòsit de la mateixa operació duta a terme per tal d'impulsar l'Exposició Universal de 1888; una fita en la què, precisament, la dissociació de projectes començà a condemnar Almirall a l'ostracisme i la invisibilitat. I també, no cal dir-ho, de la prèvia elevació al rei d'un memorial de greuges, el 1885: la *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña*. Aquell memorial, manta vegades estudiat, començava amb una fórmula, gens negligible, de submissió a la Corona.⁴⁵ Una subjecció que equivalia a una forma extrema de reconeixement i que va ser protagonitzada pels fills més preclars del país, tant en la literatura com en les ciències polítiques i morals, «así en industria como en el mero trabajo obrero». Foren ells, tots ells, els Joaquim Rubió i Ors, els Marià Maspons i Labrós, els Josep Pella i Forgas, el semiocult Valentí Almirall, els qui «se acercan a las gradas del trono en súplica». El memorial, ben intencionadament, no se situa al marge dels preceptes constitucionals.

I és que aquestes formes corporatives no s'han d'entendre, en qualsevol cas, com a antitètiques amb els processos de construcció de l'Estat liberal, sinó, més aviat, tot el contrari: com el resultat del desenvolupament del liberalisme. Fou en el marc expansiu de les llibertats i de les lògiques de representació que es passà de considerar els partits com a única instància de relació entre l'individu i l'Estat a contemplar-ne noves modalitats. Cal tenir present que fou precisament la candidatura impulsada el 1879 per la Unió, en un marc, a més, de retorn al sufragi censatari, que tingué lloc el primer triomf genuïnament conservador a la Barcelona restauracionista. I que va ser un èxit sostingut sobre el doble objectiu de proteccionisme i rebuig al “cunerisme”.

Tot plegat no hauria estat possible si la Constitució de la monarquia espanyola de 30 de juny de 1876 no hagués establert, en l'apartat quart del seu article tretzè, el dret de tot els espanyols a dirigir peticions, individuals o col·lectives, al rei, a les Corts i, en general, a les autoritats. Al llarg d'aquells anys restauracionistes, els elements directius dels grups d'interessos barcelonins van recórrer sovint a l'exercici d'aquest dret adreçant-se a la figura del monarca. Sobre aquest substrat operari, a més, els nous drets d'associació, operatius en la dècada de 1890.

Recordant encara algun altre paràgraf intencionat de la *Memoria*, fóra bo d'evocar com es curaren en salut, tot assegurant que no tenien la pretensió de debilitar o posar en risc «la gloriosa unidad de la patria española». El cert és, però, que desitjaven la seva reforma, ja que entenien que la regionalització era el millor sistema per frenar tot allò que consideraven obstacles, o atacs, al teixit social català: des del *modus vivendi* amb la Gran Bretanya fins al codi civil, base sobre la qual s'assenta el model familiar català, o l'ús de la llengua. Com a col·lectiu que aplegava empresaris i treballadors, literats i comerciants, tenien en ment un model que creien possible estendre a tot Espanya: el que facilitaven les monarquies, diguem-ne, federals. Però la realitat era que aquest model defensat com a grup de pressió català (conegut l'escenari, aquí bé que es podria parlar d'un assaig de *lobby* directament relacionat amb la Corona) s'alçava sobre

45. Joaquim CAMPS I ARBOIX, *El Memorial de Greuges*, Barcelona, Dalmau (*Episodis de la Història*, 104), 1968.

una contraposició inevitable: l'Espanya castellana, aquella dissenyada sobre el model unitari i centralista d'administració.

Certament, la iniciativa remet a les pràctiques de les antigues Corts catalanes. Els autors eren ben conscients que estaven actualitzant, i situant en un univers liberal, una pràctica amb basament històric. El que m'interessa, però, és destacar la combinació de dos enfocaments, un de reacció i un altre d'anticipació, alhora. El 1885, es presentà al rei una alternativa, però s'entenia com una mesura preventiva, destinada a evitar mals majors. Introduïa, en darrera instància, una manera de fer –cooperativa– que s'oposava, o si més no es distingia, de les maneres impositives que se suposava estaven fent servir els governs de la Restauració.

L'ús d'aquell dret de petició, prèvia articulació d'un grup d'interès, responia a una exigència creixent de la societat barcelonina cap a les institucions públiques i a una protesta ascendent en l'arena política. Els protagonistes eren associacions formades per persones, organitzacions, entitats privades, etc., que es reunien per perseguir determinats objectius comuns. Els objectius que es conformaren el 1885, com els que es perseguirien a les successives campanyes proteccionistes, podien ser seccionals, podien respondre als interessos dels seus membres, però, alhora, es presentaren com a promocionals: defensaven idees i valors, principis generals, que, segons creien, s'havien d'aplicar al conjunt de la societat espanyola. El paper central era el dels empresaris. Segons Claus Offe, aquests sempre haurien tingut moltes més facilitats per influir en la vida política que altres sectors socials. Però, com adverteix Wolfgang Streeck, la pluralitat d'interessos en el món empresarial és tan àmplia i tan heterogènia com en el món obrer i assalariat. Un ventall tan extens –també a la Barcelona de la Restauració–, que li cal l'articulació com a grup de interès al voltant d'objectius com la defensa del Codi Civil o del proteccionisme, per tal d'avançar en la pròpia definició dels interessos com a grup i en la seva incidència en la vida política.⁴⁶

En el cas de les campanyes proteccionistes, com en el del *Memorial*, estem parlant d'una articulació d'elements *insiders* –que ja disfrutaven d'un accés regular i, fins i tot, privilegiat a les institucions polítiques– i d'altres que eren clarament *outsiders*, que no eren consultats mai pel govern. Uns i altres mobilitzaren tota mena de recursos de persuasió, econòmics i jurídics. Barcelona va esdevenir clau en la formalització d'un *lobby* català que aviat passà a ser considerat com a no legítim: per secessionista. Només calgué esperar a què, el 1899, la junta de la Lliga de Defensa Industrial i Comercial convoqués una protesta contra la llei de presupostos de Raimundo Fernández Villaverde. El tancament de caixes, iniciat el 20 d'octubre, protagonitzat per botiguers i industrials i encapçalat pel mateix alcalde, el doctor Bartomeu Robert, aglutinà el gruix dels gremis ciutadans i trençà els llaços de complicitat amb el regeneracionisme personificat per Francisco Silvela. A més, aconseguí escampar la protesta a localitats del Vallès, el Maresme, el Bages i el Penedès. Barcelona, fent-se present a través de grups d'interès perfilats al llarg de les dècades següents, esdevingué, en el mateix

46. Claus OFFE, *La Gestión política*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1992. La resposta de Wolfgang STREECK a *Interests heterogeneity and organizing capacity: two class logics of collective action*, Madrid, Instituto Juan March, 1990.

moment en què absorbia els municipis del Pla, la capital alternativa d'un país amb agenda pròpia.

* * *

Per cloure aquestes ratlles retornaré a Prat de la Riba. I ho faré amb les paraules de dues historiadores esmentades diverses vegades al llarg d'aquesta intervenció:

L'hàbil combinació de tradicionalisme i modernitat del programa polític pratià va ser fonamental per a l'estructuració de la formació regionalista, la qual, sota l'estendard de la catalanitat, pretenia arrabassar al dinastisme caduc la representació de la ciutat i del Principat.⁴⁷

Per tal que això passés, va caldre esperar fins el 1901. L'únic que m'abelliria afegir és que aquesta hegemonia se sostingué sobre alguna cosa molt semblant a l'horitzó que Bofarull havia proposat el 1876 i a les modalitats d'intervenció de la ciutadania que Salmerón havia assajat el 1892, a banda de situar-se en competència amb, precisament, alguns dels hereus de qui havia estat el president del poder executiu de la Primera República espanyola. De fet, si el catalanisme acabà assumint, també en la política barcelonina, la dimensió transversal que li fou atribuïda, va ser perquè les seves deus foren plurals i no totes elles nacionalistes.

47. CANELLAS i TORAN, *El personal...*, pàg. 115. Per a la conjuntura de 1901 i el seu impacte en la conformació del modern partit catalanista, continuen sent imprescindibles els treballs ja clàssics de BORJA DE RIQUER, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme, 1898-1904*, pròleg de Josep Fontana, Barcelona, Edicions 62, 1977; i els primers capítols d'Isidre MOLAS, *Lliga Catalana: un estudi d'estasiologia*, Barcelona, Edicions 62, 1972, 2 vol.